

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.1

Mykhailo Huzela

Edukacyjny i Naukowy Instytut Prawa,
Psychologii i Edukacji Innowacyjnej
Politechniki Lwowskiej (Ukraina),
Wydział Prawa Karnego i Procedury
Ph. D., Assoc. Prof.

Arkadiusz Szajna

Wyższa Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy
w Katowicach (Polska),
doktor prawa, Ph.D.

PROBLEM OKAZANIA OSKARŻONEGO W ŚWIECIE REGUŁY "NEMO SE IPSUM ACCUSARE TENETUR" ORAZ W KONTEKŚCIE STOSOWANIA PRZYMUSU W POSTĘPOWANIU KARNYM

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.246>

© Huzela M., Szajna A., 2021

Artykuł dotyczy problemu okazania oskarżonego w celu identyfikacji oskarżonego (podejrzanego) w postępowaniu karnym na podstawie polskiego prawa karnego procesowego w świetle reguły *nemo se ipsum accusare tenetur* (nikt nie jest winien oskarżonemu) oraz w kontekście stosowania przymusu w postępowaniu karnym. W szczególności dokładnie zbadane są proceduralne i kryminalistyczne aspekty okazania oskarżonego oraz sposoby uzyskiwania dowodów w postępowaniu karnym. W tym wypadku ważne jest przestrzeganie obowiązujących przepisów w kontekście zapobiegania nadmiernego stosowania przymusu wobec osoby.

Artykuł przemawia za takim postępowaniem śledczym (poszukiwawczym) jako przedstawieniem do identyfikacji na korzyść faktu, że chociaż zeznania świadka lub domniemanego sprawcy przestępstwa mają odpowiednią wartość identyfikacyjną, zwłaszcza w warunkach wykluczających jakiekolwiek przypuszczenia, prawo nie ogranicza prowadzenia tej czynności dochodzeniowej (przeszukania) tylko do bezpośredniej identyfikacji osoby. Nie ma również w prawie karnym zakazu przedstawiania zarówno osoby, jak i wizerunku w jednym postępowaniu procesowym. Tu chodzi tylko o rozważenie przydatności każdej z tych czynności procesowych w realiach faktycznych i dowodowych konkretnego postępowania karnego. Jednocześnie wynik prawidłowo przeprowadzonej czynności śledczej (poszukiwania) nie może być uznany za rozstrzygający dowód winy lub niewinności oskarżonego.

W artykule podkreślono również, że w procesie przedstawiania oskarżonego do identyfikacji ważne jest ściśle przestrzeganie przepisów postępowania karnego, aby uniknąć nadmiernego stosowania przymusu w postępowaniu karnym.

Słowa kluczowe: okazanie oskarżonego, okazanie oskarżonego w postępowaniu karnym, przymus w postępowaniu karnym.

Sformułowanie problemu. Obecnie Ukraina doświadcza tworzenia krajowego ustawodawstwa postępowania karnego zgodnego z ustawodawstwem Unii Europejskiej. Dlatego jednym z głównych problemów współczesnej nauki o postępowaniu karnym jest problem prowadzenia określonych czynności śledczych w kontekście przestrzegania wymogów prawa procesowego w celu wykluczenia stosowania w postępowaniu karnym nieuzasadnionego przymusu. Jednocześnie ważne jest wykorzystanie doświadczeń innych państw, w szczególności Polski, do rozwiązania tego problemu w postępowaniu karnym.

Analiza badań problemowych. Wielu polskich uczonych z zakresu postępowania karnego, w szczególności Lisiecki M., Juszka K., Kwieciński J. Lach A., Sikora A., Kulicki M., Shaina A. i wielu innych, wniosło istotny wkład w badanie problemów prowadzenia indywidualnych czynności śledczych w świetle zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* w celu zapobieganie nieuzasadnionemu przymusowi w postępowaniu karnym.

Celem artykułu jest zbadanie problemu prowadzenia indywidualnych czynności śledczych (poszukiwawczych) w kontekście stosowania przymusu w postępowaniu karnym.

Przedstawienie głównego materiału. Problem okazania oskarżonego w celu identyfikacji oskarżonego w postępowaniu karnym na podstawie polskiego prawa karnego procesowego w kontekście reguły *nemo se ipsum accusare tenetur* (nikt nie jest winien oskarżonemu) jest dziś niezwykle pilny. W szczególności dokładne badania kryminalistyczne wymagają zarówno aspektów kryminalistycznych, jak i proceduralnych okazania oskarżonego oraz sposoby uzyskiwania dowodów w postępowaniu karnym. [2, 10]. Ale w tym wypadku ważne jest przestrzeganie obowiązujących przepisów w kontekście zapobiegania nadmiernego stosowania przymusu wobec osoby.

Polski kodeks postępowania karnego w art. 173 §1 k.p.k. przewiduje możliwość okazania osoby (inaczej nazywane bezpośrednim), jej wizerunku (inaczej nazywane pośrednim [1; 4, s. 57]), lub rzeczy. Koniecznie trzeba w tym miejscu przytoczyć stanowisko Sądu Apelacyjnego w Katowicach w kwestii wartości dowodowej okazania, zasługujące według mnie na pełną aprobatę, cyt.: “Wartość dowodową okazania bezpośredniego jest nieporównywalnie wyższa niż okazania wizerunku z uwagi na bardziej dynamiczny jego charakter, a co za tym idzie możliwość obserwowania również tych cech sprawcy, które z przyczyn naturalnych na fotografii utrwalone być nie mogą (np. mimika twarzy, sposób poruszania się). Niemożność jego dokonania, co również podkreślano wielokrotnie w orzecznictwie sądowym, nie prowadzi jednak do wniosku, iż okazanie wizerunku osoby dokonane w niezbyt odległym odstępie czasowym od samego zdarzenia, pozbawione jest wartości dowodowej. Szczególnego znaczenia dla oceny takiego dowodu nabierają wówczas nie tylko indywidualne zdolności percepcyjne świadka, ale także wszystkie te obiektywne okoliczności towarzyszące zdarzeniu, które mogą wskazywać na dostateczne zapoznanie się i zapamiętanie przez świadka szczegółów wyglądu potencjalnego sprawcy. Oceniając wartość dowodową okazania, zarówno pośredniego, jak i bezpośredniego, także w przypadku gdy nie dochodzi do niego niezwłocznie po zdarzeniu, szczegółowej analizie poddać należy takie okoliczności, jak: czas obserwacji przez świadka potencjalnego sprawcy, wzajemne położenie tych osób (odległość), pole obserwacji (np. z profilu, en face, “kątem oka” czy też w pełnym polu widzenia), wystąpienie obiektywnych przeszkód utrudniających obserwację (ukształtowanie terenu, przejeżdżające pojazdy, oświetlenie, oślepienie słońcem itp.), dynamikę obserwowanego zdarzenia, pozycję świadka względem osoby obserwowanej (statyczna czy w trakcie przemieszczania się którejkolwiek z nich), a także czynniki szczególne, jak zabarwienie emocjonalne towarzyszące obserwacji (np. rutynowa obserwacja, zaniepokojenie obserwowanymi zdarzeniami czy irytacja),

charakter obserwowanego zdarzenia (np. czynności codzienne, sytuacja niespotykana, ogniskująca uwagę) czy też wreszcie wystąpienie czynników, które mogły spowodować utrwalenie w pamięci świadka wizerunku obserwowanej osoby” [13; 14; 15; 16; 17]. Z kolei, cyt.: “Świadek, który rozpoznaje osobę musi w trakcie zeznań tak opisywać przebieg zdarzeń, proces zapamiętywania osoby, jej wizerunek, aby taki dowód dla sądu był przekonujący i logiczny” [18].

Powyżej wskazanym fragmentom orzeczeń należy przypisać walor zasad skierowanych do organów, które zdecydowały się na przeprowadzenie tej metody identyfikacji oraz do tych, które oceniają jej wartość w kontekście rozpatrywanej sprawy. Pamiętać również należy, że okazanie jest czynnością niepowtarzalną [4, s. 109; 5, s. 35]. Trudno jest w praktyce zweryfikować, na ile każde kolejne okazanie stanowi jeszcze aktualizację spostrzeżeń pierwotnych, poczynionych w czasie czynu, na ile zaś oddaje już późniejsze spostrzeżenia, dokonane w toku pierwszego okazania, nawet jeśli nie doszło wówczas do identyfikacji [12].

Jako bierny uczestnik postępowania, oskarżony nie ma obowiązku dowodzenia swej niewinności ani dostarczania dowodów na swą niekorzyść (reguła *nemo se ipsum accusare tenetur*). Analizując przepisy dotyczące okazania w kontekście powyżej zaprezentowanej reguły, nasuwa się pytanie, czy oskarżony poza biernym zachowaniem jest obowiązany do jakiegoś działania. Według J. Kwiecińskiego od oskarżonego można domagać się ukazania rozpoznającemu stanowiącego podstawę rozpoznania tzw. portretu kinetycznego sprawcy [6, s. 60]. Należy zgodzić się z opinią wyrażoną przez A. Lacha, który uważa, że z poglądem tym nie można się zgodzić, bowiem uprawnienie organów procesowych do okazywania w żaden sposób nie obciąża go obowiązkami innymi niż jego znośnienie [7, s. 192]. Warto również w tym miejscu podkreślić, że nie można zmusić danej osoby do poddania się tej czynności za pomocą środków przymusu (byłoby to sprzeczne z taktyką przeprowadzania tej czynności) [8, s. 55].

Należy podkreślić, że organy procesowe nie mogą wymuszać na oskarżonym odpowiedniej postawy podczas przeprowadzania okazania bezpośredniego niejawnego [11, s. 275]. Nie mogą one oddziaływać na zachowanie biernego uczestnika postępowania podczas prezentacji parady identyfikacyjnej, bowiem jakiegokolwiek jego zmuszanie może przynieść skutek odwrotny do zamierzonego, np. oskarżony może manifestować swój stosunek do całego przedsięwzięcia, co zniweczy obiektywność przeprowadzenia tej czynności [9, s. 67].

Także należy zauważyć, że w Polsce podczas czynności okazania osoba mająca być zidentyfikowana powinna znajdować się w grupie liczącej co najmniej 4 osoby. Do pozostałych reguł prawidłowo przeprowadzonej czynności okazania należy zaliczyć:

- 1) pokazywanie grupy osób tylko jednej osobie rozpoznającej;
- 2) żadna z osób przybranych nie może być funkcjonariuszem organu przeprowadzającego czynności ani osobą znaną rozpoznającemu;
- 3) liczebność grupy osób powinna być parzysta – ma to związek ze skłonnością do wybierania z grupy osób podobnych przeważnie osoby stojącej w środku [8, s. 16];
- 4) celem wykluczenia sugestii organ procesowy przeprowadzający okazanie nie może dopuścić do wzajemnego kontaktu osób rozpoznających;
- 5) zabronione jest okazywanie więcej niż jednej osoby podlegającej identyfikacji (gdy zaistnieje potrzeba okazania więcej osób, należy przeprowadzić tyle okazań ile jest osób mających być okazanych);
- 6) organ przeprowadzający okazanie nie może dopuścić do tego by osoba rozpoznająca zobaczyła osobę okazywaną przed rozpoczęciem czynności;
- 7) organ przeprowadzający okazanie powinien czuć się zobowiązany do ustalenia, czy rozpoznający nie widział wcześniej okazywanego;

8) osobę rozpoznającą należy poinformować o celu okazania, akcentując fakt, że nierozpoznanie osoby również jest zrealizowaniem celu czynności [9, s. 30];

9) osobie, która ma być rozpoznana należy umożliwić wybór miejsca w grupie osób przybranych.

Przed okazaniem bezpośrednim można przeprowadzić, tzw. „okazanie puste”, które polega na tym, że w grupie osób okazywanych nie ma „rzeczywistego” sprawcy czynu. Świadek jest z pewnością przekonany, że w prezentowanej grupie znajduje się sprawca podlegający identyfikacji i wskaże osobę podobną do podejrzanego [2, s. 154]. Okazanie to znajduje zastosowanie wówczas, gdy organ procesowy ma uzasadnione wątpliwości co do obiektywizmu osoby rozpoznającej [11, s. 276].

Akcje dochodzeniowe w formie okazania osoby można podzielić na zwykłe okazanie osoby (jawne) oraz okazanie osoby *incognito* (z ukrycia). Okazanie zwykłe ma miejsce wtedy, gdy osoba rozpoznająca i podlegająca zidentyfikowaniu w trakcie przedmiotowej czynności widzą się wzajemnie, a z okazaniem osoby *incognito* spotykamy się wtedy, gdy rozpoznający widzi osobę podlegającą rozpoznaniu, ale ta ostatnia nie ma już takiej możliwości (np. zastosowanie lustra fenickiego, wizjera).

Wierzmy również, że identyfikacja głosu opiera się na założeniu, że każda osoba ma inną strukturę organów anatomicznych mowy, używa zróżnicowanych wzorców mowy, co sprawia, że posługuje się charakterystycznym głosem, posiadającym wiele cech indywidualnych [11]. Wartość rozpoznania człowieka wyłącznie w oparciu o jego głos może być różna i zależy tak naprawdę nie tylko od siły subiektywnego przekonania osoby dokonującej takiej identyfikacji, że się nie myli, choć jest to niewątpliwie okoliczność istotna. Uzależniona jest ona od szeregu czynników tworzących obiektywne warunki umożliwiające tego rodzaju rozpoznanie. Istotne są zarówno warunki, w jakich doszło do kontaktu głosowego będącego podstawą rozpoznania, bardziej lub mniej sprzyjające, jak i cechy głosu osoby rozpoznawanej, które mogą ułatwić, bądź wręcz utrudnić jego identyfikację. Nie podlega dyskusji, że znacznie łatwiej jest rozpoznać kogoś po głosie, jeśli ma on silne cechy charakterystyczne, związane np. z jego wysokością, tonem, barwą czy też wymową poszczególnych głosek [11].

Zakończenie. Kończąc wywód dotyczący okazania, należy przytoczyć i w pełni poprzeć stanowisko Sądu Apelacyjnego w Lublinie, który uważa że Jakkolwiek okazanie świadkowi domniemanego sprawcy przestępstwa tylko wtedy ma stosowną wartość identyfikacyjną, gdy przebiega według określonych zasad, w tym zwłaszcza w warunkach wyłączających sugestię, to przepisy prawa nie ograniczają przedmiotowej czynności wyłącznie do bezpośredniego okazania osoby. Brak jest także zakazu przeprowadzenia w ramach tego samego postępowania okazania zarówno osoby, jak i wizerunku. Rzecz bowiem w tym, by w realiach faktycznych i dowodowych konkretnej sprawy rozważyć przydatność każdej z tych czynności, a nadto, by sposób i rezultat ich przeprowadzenia poddać kompleksowej ocenie [11]. Należy również dodać, iż wynik prawidłowo przeprowadzonego okazania nie powinien być uznawany jako przesądzający dowód o winie czy niewinności oskarżonego.

Należy również zauważyć, że w procesie przedstawiania oskarżonego do identyfikacji istotne jest ściśle przestrzeganie przepisów postępowania karnego w celu wykluczenia nadmiernego stosowania przymusu w postępowaniu karnym.

BIBLIOGRAFIA

1. Ustawa z dnia 06.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 30).
2. Huzela N., Szajna A. Okazanie oskarżonego w kontekście reguły “nemo se ipsum accusare tenetur” // Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір : матеріали міжнародної конференції (Львів, 30 жовтня 2020 р.). 2020. С. 424–427.
3. Lisiecki M. Bezpośrednie i pośrednie okazanie osób w procesie karnym, Prok. i Pr. 1997, nr. 3.

4. Lisiecki M. Zasady i warunki techniczne okazania, Prok. i Pr. 1999, nr. 4. S. 109.
5. Juszka K. Zasady procesowe i kryminalistyczne a powtarzalność okazania w praktyce, Problemy kryminalistyki, 2009, nr. 269.
6. Kwieciński J. Rekognicja – okazanie w celu rozpoznania, WPP 1998, nr. 1–2.
7. Lach A. Granice badań oskarżonego w celach dowodowych. Studium w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur i prawa do prywatności, Wyd. TNOIK Dom Organizatora, Toruń, 2011.
8. Lisiecki M. Okazanie w nowym kodeksie postępowania karnego, Prok. i Pr. 1998, nr. 3.
9. Sikora A. Oskarżony obiektem okazania. Uwagi dotyczące obowiązku oskarżonego poddania się okazaniu w celach rozpoznawczych, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2017/7.
10. Kulicki M. Kryminalistyka, cz. I, Wyd. UMK, Toruń, 1972.
11. Szajna Arkadiusz, Huzela Mykhailo. Okazanie oskarżonego w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur – aspekty prawne i kryminalistyczne // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Серія “Юридичні науки”. 2020. Т. 7, № 2(26). С. 271–277.
12. Wyrok SN z dnia 18.07.2013 r., sygn. akt: III KK 92/13, OSNKW 2013/11/98.
13. Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 08.11.2017 r., sygn. akt: II AKa 300/17, LEX nr 2412864.
14. Wyrok SA w Katowicach z dnia 17.06.2016 r., sygn. akt: II AKa 149/16, LEX nr 2087866.
15. Wyrok SA w Krakowie z dnia 28.11.2013 r., sygn. akt: II AKa 235/13, LEX nr 1466265.
16. Wyrok SA w Krakowie z dnia 31.07.2013 r., sygn. akt: II AKa 130/13, LEX nr 1362720.
17. Wyrok SA w Krakowie z dnia 07.12.2011 r., sygn. akt: II AKa 225/11, LEX nr 1147598.
18. Wyrok SA w Poznaniu z dnia 11.09.2012 r., sygn. akt: III K 147/11, LEX nr 1237532.

REFERENCES

1. *Charter dated 06.06.1997. – Kodeks postępowania karnego* (tj. Dz.U. z 2020 r. Poz. 30).
2. Huzela N., Szajna A. *Rendering of the accused in the context of the rule “nemo se ipsum accusare tenetur”* // Actual problems of ensuring the protection of human rights and freedoms in terms of Ukraine’s integration into the European space: materials of the international conference (Lviv, October 30, 2020). 2020. P. 424–427.
3. Lisiecki M. *Direct and indirect rendering of persons in criminal proceedings*, Proc. and Pr. 1997, no. 3.
4. Lisiecki M. *Principles and conditions of technical rendering*, Proc. and Pr. 1999, No. 4, p. 109.
5. Juszka K. *Principles of forensic process and forensics and repetition in practice*, Problems of forensics 2009, No. 269.
6. Kwieciński J. *Recognition – Rendering for Recognition*, WPP 1998. No. 1–2.
7. Lach A. *The limits of the life of the accused in the whole dowry. Studium w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur i prawa do privacy*, Wyd. TNOIK House of Organizers, Toruń, 2011.
8. Lisiecki M. *Rendering in the new code of conduct*, Proc. and Pr. 1998, no. 3.
9. Sikora A. *Oskarżony obiektem okazania. Please note that the obligation of the challenged submission is provided for the purposes of recognition*, Online Review of the Legal TBSP UJ 2017/7.
10. Kulicki M. *Criminology*, cz. I, Wyd. UMK, Toruń, 1972.
11. Szajna A., Huzela M. *Okazanie oskarżonego w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur – aspekty prawne i kryminalistyczne* // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Series “Legal Sciences”. 2020. V. 7, № 2 (26). P. 271–277.
12. *Wyrok SN z dnia 18.07.2013 r.*, Sygn. Act: III CC 92/13, OSNKW 2013/11/98.
13. *Wyrok SA we Wrocławiu since 08.11.2017*, sign. act: II AKa 300/17, LEX nr 2412864.
14. *Wyrok SA in Katowice dated 17.06.2016*, sign. act: II AKa 149/16, LEX nr 2087866.
15. *Wyrok SA in Krakow since 28.11.2013*, sign. act: II AKa 235/13, LEX nr 1466265.
16. *Wyrok SA in Krakow since 31.07.2013*, sign. act: II AKa 130/13, LEX nr 1362720.
17. *Wyrok SA in Krakow since 07.12.2011*, sign. act: II AKa 225/11, LEX nr 1147598.
18. *Wyrok SA in Poznan since 11.09.2012*, sign. act: III K 147/11, LEX nr 1237532.

Дата надходження: 24.06.2021 р.

Михайло Гузела

Національний університет “Львівська політехніка” (Україна),

Навчально-науковий інститут права,

психології та інноваційної освіти,

доцент кафедри кримінального права і процесу,

кандидат юридичних наук, доцент

Аркадіуш Шайна

Вища школа управління охороною праці,

Катовіце (Польща),

доктор права

**ПРОБЛЕМА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО)
В СВІТЛІ ДІЇ ПРАВИЛА *NEMO SE IPSUM ACCUSARE TENETUR* ТА В КОНТЕКСТІ
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Стаття присвячена проблемним питанням пред'явлення для впізнання з метою ідентифікації обвинуваченого (підозрюваного) в кримінальних провадженнях за кримінальним процесуальним законодавством Польщі у світлі дії правила *nemo se ipsum accusare tenetur* (ніхто не зобов'язаний сам себе обвинувачувати), а також у контексті застосування примусу в кримінальному процесі. Зокрема, ґрунтовно досліджуються процесуальні та криміналістичні аспекти пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії та як способу отримання доказів у кримінальному провадженні. Звернуто увагу на важливе в цих випадках дотримання кримінального процесуального законодавства в контексті недопущення надмірного застосування примусу щодо особи.

В статті наводяться аргументи щодо такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення для впізнання на користь того, що хоча показання свідка чи імовірного виконавця кримінального правопорушення і має відповідну ідентифікаційну цінність, особливо в умовах, що виключають будь-які припущення, положення закону не обмежують проведення цієї слідчої (розшукової) дії лише безпосереднім упізнанням особи. В кримінальному процесуальному законі також немає заборони пред'являти особу та зображення в одній процесуальній слідчій процедурі. Тут йдеться якраз про те, щоб розглянути корисність кожної з цих процесуальних дій у фактичних та доказових реаліях конкретного кримінального провадження. При цьому результат належним чином проведеної слідчої (розшукової) дії не можна розглядати як вирішальний доказ вини чи невинуватості обвинуваченого.

Також в статті підкреслено, що в процесі пред'явлення обвинуваченого для ідентифікації важливо суворо дотримуватись положень кримінального процесу, щоб виключити надмірне застосування примусу у кримінальному провадженні.

Ключові слова: пред'явлення для впізнання, пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні, примус у кримінальному процесі.